

7. Соловьев В. О., Раенко Л. В. Харьков. Энциклопедический словарь: справочное пособие. Харьков: [б. и.], 2014. 1021 с.
8. Твердохліб Т. Педагогічна підготовка в Харківській духовній семінарії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Православ'я в Україні: виклики часу і історичні традиції: до 100-річчя від дня народж. Високопреосвященнішого митрополита Харків. і Богодухів. Никодима (Руснака) (1921–2011 рр.)*: зб. матеріалів Всеукр. наук-практ. конф., (м. Харків, 13 квіт. 2021 р.). Харків: ХДС, 2021. С. 121–126.
9. Уставы и штаты духовных семинарий и училищ, высочайше утвержденные 14 мая 1867 года. *Православный портал «Азбука веры». Православный сайт*. URL: [https://azbyka.ru/otechnik/Istorija\\_Tserkvi/ustavy-i-shtaty-duhovnyh-seminarij-i-uchilishh-vysochajshe-utverzhdennye-14-maja-1867-goda/](https://azbyka.ru/otechnik/Istorija_Tserkvi/ustavy-i-shtaty-duhovnyh-seminarij-i-uchilishh-vysochajshe-utverzhdennye-14-maja-1867-goda/) (дата звернення: 30.04.2024).
10. Чоботарьова Л. В., Сидоренко О. В. Рукописи професора Г. Я. Стеллецького з архіву Лубенського краєзнавчого музею. *Старожитності Посулля. 100 років Лубенському краєзнавчому музею імені Г. Я. Стеллецького (1918–2018)*. 2018. №.3. С. 33–40.

**УДК 738(477.53)(092)ЗАРЕЦЬКИЙ**

**Людмила Овчаренко**  
(Опішня, Полтавська обл.)

## **ІВАН ЗАРЕЦЬКИЙ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМОЛОГІЇ**

*Подано стислу інформацію про основні напрямки діяльності Івана Зарецького; доведено, що він є першим українським керамологом, який сприяв розвитку, збереженню й популяризації українського гончарства та був автором унікальної першої в Російській імперії монографії, присвяченої гончарному промислу однієї губернії; уперше звернено увагу на діяльність Івана Зарецького в якості етнопедогога й технолога.*

**Ключові слова:** Іван Зарецький, керамолог, українська керамологія, археолог, етнопедогог, етнолог, музеолог, фотограф, Полтавське губернське земство.

*The article provides brief information about the main activities of Ivan Zaretskyi; and proves that he was the first Ukrainian ceramologist who contributed to the development, preservation and popularization of Ukrainian pottery and was the author of the unique first monograph in the Russian Empire devoted to the pottery of one province; for the first time, attention is paid to the activities of Ivan Zaretskyi as an ethnopedagogue and technologist.*

**Keywords:** Ivan Zaretskyi, ceramologist, Ukrainian ceramology, archaeologist, ethnopedagogue, ethnologist, museologist, photographer, Poltava provincial zemstvo.

Про відомого українського керамолога, музеолога, археолога, колекціонера і фотографа Івана Зарецького вже написано немало. Він був членом Московського археологічного товариства та Московського товариства любителів природознавства, антропології й етнографії,

дійсним членом Полтавської вченої архівної комісії, членом Воронежської й Оренбурзької архівних комісій, членом-кореспондентом Руського музею імператора Олександра III та Державного історичного музею СРСР, співробітником музеїв Полтави, Санкт-Петербурга, Воронежа, Оренбурга [6, с. 34]. Уся його багатогранна діяльність вказує на те, що він, очевидно, є першим українським керамологом, який став провісником появи української керамології, її першим фундатором. За визначенням теоретика цієї галузі історичної науки, доктора історичних наук, професора Олесь Пошивайла *«Керамологія означається як система наукових знань про закономірності пізнання людиною властивостей глин, їх використання для виготовлення предметів і матеріалів різноманітного призначення, роль останніх у забезпеченні людських спільнот... Предметом керамології є явища матеріальної й духовної культури людського суспільства, сформовані під впливом гончарства або втілені у виробах з глини, та новітні матеріали й вироби для різних галузей народного господарства, які можуть бути створені з неорганічних неметалевих матеріалів у майбутньому.*

*Об'єктом дослідження керамології є матеріали й вироби з глини та їх роль у забезпеченні матеріальних і духовних потреб людини»* [31, с. 45]. Тож перш за все необхідно з'ясувати чи було гончарство предметом наукових студій Івана Зарецького? Чи впливав вчений на його збереження, розвиток і популяризацію? Чи можемо ми його вважати першим українським керамологом?

Історіографія порушеної проблематики бере початок із 1912 року, коли про життя та діяльність Івана Антоновича Зарецького у своїй праці *«Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века»* написав Іван Павловський [28, с. 234-236]. Проте, більш активне зацікавлення науковою спадщиною Івана Зарецького виникає лише наприкінці 1980-х років. Тоді побачили світ статті Нелі Виставкіної [8; 9]. Про діяльність Івана Зарецького згадує у своїй монографії керамолог Олесь Пошивайло [29, с. 11]. Його археологічні дослідження вивчали Ірина Кулатова, Олександр Супруненко, Тетяна Варвянська, Сергій Вальчак, Кирило Фірсов [18; 16; 17; 2; 1; 20; 21; 19]. Деякі тодішні публікації частково висвітлюють діяльність Івана Зарецького в якості краєзнавця, музейника, збирача старожитностей [22; 32; 33; 24, с. 95]. Мистецтвознавець Віталій Ханко опублікував кілька енциклопедичних статей, присвячених Івану Зарецькому [35; 38; 36] й згадував про його діяльність у своїх науково-популярних публікаціях [37].

2010 року вийшов побачив світ унікальний альбом *«Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі)»*, який є фундаментальною публікацією найбільшої і

найкоштовнішої у світі колекції глиняних мальованих мисок, виготовлених опішненськими гончарями другої половини ХІХ – початку ХХ століття і присвячено 150-річному ювілею від дня народження Івана Зарецького, чиїми зусиллями упродовж 1902–1910 років було зібрано цю унікальну колекцію [27]. Альбом містить кілька статей, в яких йдеться про Івана Зарецького. У їх числі публікація провідного наукового співробітника Відділу етнографії України, Білорусії та Росії Російського етнографічного музею, кандидата історичних наук Ольги Карпової [13]. Найбільш ґрунтовно і всебічно наукову діяльність Івана Зарецького вивчала старший науковий співробітник Відділу сучасної художньої кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, молодший науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України Наталія Визір. У вище вказаному альбомі опубліковано її статтю *«Провісник української керамології»* [6]. Тоді ж дослідниця опублікувала результати свого дослідження у ще двох статтях *«Іван Зарецький – дослідник і збирач традиційної опішнянської кераміки»* [3] та *«Керамологічна діяльність Івана Зарецького в Російському етнографічному музеї»* [4]. Наступного року на сторінках науково-популярного журналу *«Чумацький шлях»* побачила світ чергова публікація Наталії Визір *«Унікальна чумацька ікона в колекції Івана Зарецького»* [7]. Про Івана Зарецького – керамолога йдеться у науковій статті цієї ж дослідниці у *«Народознавчих зошитах»* [5]. Ґрунтовно діяльність Івана Зарецького на посаді завідувача Опішнянської зразкової гончарної навчальної майстерні Полтавського губернського земства (1894–1899) вивчила авторка цієї наукової студії, керамолог Людмила Овчаренко й опублікувала результати досліджень у статті [25] та дисертаційній монографії [26].

Проаналізувавши вище вказані праці можемо стверджувати, що про Івана Зарецького є чимало публікацій, проте більшість авторів подають відомості лише про один із напрямків його багатогранної діяльності й не розглядають персоналію цього вченого з точки зору причетності до розвитку української керамології. Виняток складають статті керамолога Наталії Визір, яка від початку своїх наукових студій ставила завдання комплексного вивчення діяльності Івана Зарецького. Тож ми продовжимо розглядати постать Івана Зарецького з точки зору його причетності до заснування української керамології. З цією метою коротко проаналізуємо відомі напрямки діяльності вченого й визначимо об'єкти його уваги.

*Археолог.* Наприкінці 1870-х – 1880-х років Іван Зарецький зацікавився археологією Полтавщини і був першим археологом, який почав досліджувати курганні старожитності басейну Ворскли на території Полтавщини та південного заходу Слобожанщини. Він

першим почав розкопувати кургани скіфської доби у басейні Середньої Ворскли. Його розкопки сприяли культурно-хронологічній атрибуції пам'яток у Поворсклі, яку пізніше здійснили археологи Дмитро Багалій, Василь Городцов, Олександр Спіцин [20, с. 122].

1887 року Іван Зарецький разом із відомим археологом Василем Докучаєвим здійснив розкопки поблизу с. Брусія під Диканькою, розкопав чотири кургани скіфського часу й результати розкопок підготував до друку. Наступного року він відкрив Лихачівське поселення скіфського часу і витратив власні заощадження на здійснення розкопок поблизу с. Лихачівка (нині Котелевський район), де вивчав і описав унікальний майдан Розрита Могила із наймасштабнішими знахідками (тільки наконечників стріл близько 2 тис.) [15, с. 6, 138]. Упродовж 1888–1889 років між Лихачівкою і Деревками дослідив 14 курганів бронзового віку скіфського часу, серед яких були унікальні поховання еліти суспільства скіфської доби межі VI–V та V ст. до н.е. у Вітовій могилі та Опішлянці [20, с. 123]. З того часу ім'я Івана Зарецького стало відомим в наукових колах. Він здійснював розкопки, консультував з питань археології.

Згодом відкрив Полтавське слов'яно-руське городище та першу пам'ятку золотоординського часу в пониззі Ворскли. Разом із петербурзьким археологом Миколою Макаренком досліджував Малоперещепинський «скарб» і вже через три місяці після цієї знахідки написав про неї першу наукову працю (1912), проілюструвавши її фаховими фотографіями. Це була перша публікація про унікальний археологічний комплекс, надрукована в російськомовній та зарубіжній науковій літературі [20, с. 121, 123–125]. Іван Зарецький першим почав досліджувати підземелля Полтави, які датуються XVII–XVIII ст. [4, с. 152].

*Етнолог, дослідник гончарства Полтавщини.* 1893 року Іван Зарецький здійснив ретельне обстеження 18 гончарних осередків Полтавської губернії. Окреслюючи завдання експедиції він писав: *«Моя собственная цель и интерес исследования – проследить, главным образом, возможную генетическую связь нынешнего гончарства с гончарством доисторических времен, путем изучения современной техники, инструментов и орудий, употребляемых гончарами, форм и орнаментики гончарных произведений и сохранившихся обычаев и преданий, относящихся к гончарству. К сожалению, на практике выполнение прочих сторон программы явилось настолько сложным, что собственную цель в большинстве пришлось отнести на последний план»* [11, с. 1].

За власноруч укладеною програмою етнолог дослідив глини, гончарні печі, гончарні круги, інструменти та інші знаряддя праці

гончарів; ретельно зафіксував технологію гончарного виробництва (замішування глини, виготовлення та декорування глиняних виробів, їх висушування й випалювання, приготування поливи й ангобів); з'ясував економічні та інші умови існування гончарства (кількість майстрів, місця виробництва кожного різновиду глиняних виробів, продуктивність праці, економіку промислу, збут виробів, розподіл праці); зафіксував гончарську термінологію; подав опис побуту гончарів [11].

*Автор першої в Російській імперії керамологічної монографії.* За результатами дослідження гончарства в Полтавській губернії Іван Зарецький написав монографію, яка і до сьогодні є джерелом унікальних керамологічних знань про тодішнє гончарство. Книгу ілюстровано замальовками автора й таблицями [11].

*Музеолог, фундатор музейних керамологічних колекцій.* Івана Зарецького справедливо вважають одним із фундаторів Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства – нині це Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. 1893 року Іван Зарецький зібрав велику колекцію глиняних виробів, близько 400, значну частину якої становили творчі роботи опішнянських майстрів. Ця колекція «стала основою для формування збірки кераміки земського природничо-історичного музею» [31, с. 22]. Також вчений передав музею 35 зразків глини, які в подальшому планував дослідити в лабораторних умовах [6, с. 42].

Упродовж 1891–1912 років Іван Зарецький працював у Природничо-історичному музеї Полтавського губернського земства помічником завідувача (1891–1893), упорядником природничо-історичної колекції (1896–1897), препаратором (1910–1912) [6, с. 35]. Водночас, він займався організацією великих виставкових експозицій. 1901 року Івану Зарецькому доручили підготувати кустарні вироби для Всеросійської кустарно-промислової виставки в Петербурзі. Наступного року він очолив та облаштував Полтавський відділ на цій виставці, і за це, за вказівкою Імператора отримав звання «почесного громадянина» [6, с. 42, 46].

Пізніше етнограф продовжував збирати опішнянську кераміку для Російського музею імператора Олександра III в Санкт-Петербурзі. Його зусиллями було зібрано понад 600 рідкісних виробів, з-поміж яких – 220 мальованих опішнянських мисок, які складають найбільшу в світі збірку цих унікальних глиняних виробів другої половини XIX – початку XX ст. [31, с. 22; 13, с. 26-33].

*Етнопедагог, технолог, завідувач першої в Наддніпрянській Україні гончарної навчальної майстерні.* Дослідження гончарства на території Полтавської губернії, виокремлення творчих робіт майстрів Опішного із числа інших та зроблені висновки Івана Зарецького

щодо промислу на території губернії спонукали Полтавське губернське земство відкрити 1894 року Опішнянську зразкову гончарну навчальну майстерню, яка була першим на території Наддніпрянської України земським гончарним навчальним закладом. Завідувачем призначили саме Івана Зарецького, оскільки він був найбільшим знавцем тамтешнього гончарства. Свою діяльність навчальна майстерня спрямувала в таких напрямках: 1) влаштування й обладнання майстерні; 2) дослідження місцевої гончарної сировини; 3) виготовлення гончарних виробів [10, с. 32-34]. Окрім того, не менш важливим завданням, яке земство ставило перед навчальним закладом, був розвиток національної орнаментики: *«При организации опошнянской мастерской было составлено записку о значении малорусского орнамента в кустарных изделиях, которая убедила его (земство. – авт.) устроить мастерскую»* [12]. Завідувач також вважав, що основним завданням закладу такого типу є навчання гончарів виготовленню глиняної продукції *«с более тщательной формовкой и тонким орнаментом»*, здатної конкурувати із фабрично-заводською продукцією [11, с. 11]. Її метою була допомога гончарям, покращення технічного аспекту їхнього виробництва й художніх характеристик глиняних виробів, сприяння розширенню асортименту гончарської продукції.

На посаді завідувача Іван Зарецький працював упродовж 1894–1896 років.

За цей час у майстерні було успішно проведено численні дослідження місцевих та привізних глин, винайдено рецепти полив, ангобів та склад фаянсової маси, налагоджено постачання гончарів необхідною сировиною. Вдалими були експерименти з виготовлення вогнетривкої шамотної цегли та якісної черепиці [26, с. 286]. В діяльності гончарного навчального закладу можна виділити два періоди: I – 1894–1896 роки, коли майстерню очолював Іван Зарецький, II – 1897–1899 роки, коли заклад був у складі Миргородської художньо-промислової школи імені Миколи Гоголя і фактично перетворився в її виробничий придаток. Обираючи основні завдання для зразкової гончарної навчальної майстерні, Полтавське губернське земство припустилося помилки, орієнтуючи гончарів на виготовлення фаянсових виробів, оскільки в умовах кустарного промислу організувати таке виробництво було неможливо. Не ставши повноцінним гончарним навчальним закладом у сенсі його освітньої функції, майстерня набула ознак промислового підприємства, який був далеким від потреб гончарів. Але за п'ять років своєї діяльності зразкова гончарна навчальна майстерня спонукала частину опішненських майстрів запровадити у своєму домашньому виробництві деякі технологічні нововведення, які

суттєво вплинули на якість та асортиментний склад їхньої глиняної продукції. Водночас, постачання зразками на першому етапі призвело до появи еклектичних речей, які руйнували місцеву традицію [26, с. 274-297]. Лише через кілька десятиліть таке втручання у форми й орнаментику зазнало трансформації, до певної міри збагативши й видозмінивши місцеву традицію [14, с. 38]. Саме в цей період зусиллями Полтавського губернського земства в опішненське гончарство було закладено основи для формування нового художнього стилю в оздобленні глиняних виробів [29, с. 31].

Фотограф, автор унікальних світлин з гончарної тематики.

Іван Зарецький працював набирачем і фототипістом у полтавських друкарнях. Навчився вводити до видань фотографії, які робив сам. Згодом став одним із найповажніших фотографів губернії, фотографував заходи земства, упродовж 20 років готував фотосторінки до офіційних ювілейних видань [20, с. 121]. Він є автором чисельних унікальних світлин, на яких зафіксовано гончарні майстерні, персоналії майстрів та їх учнів, глиняні вироби гончарів Опішного Зіньківського повіту, Глинська Роменського повіту, Поставмуки Лохвицького повіту Полтавської губернії [26, с. 284; 31, с. 22; 27, с. 30, 31, 32; 30, с. 70, 183, 189, 199], процес видобування глини в Опішному [26, с. 282; 30, с. 107, 109] й вибілювання полотна в осередку гончарного мискарства – селі Міські Млини Зіньківського повіту [27, с. 29], інтер'єри та екстер'єри хат та дворищ гончарів Полтавщини [26, с. 283-285; 27, с. 44-45; 30, с. 30, 151, 157, 176, 286], типи чоловіків с. Демки та жінок с. Яремівка Золотоніського повіту Полтавської губернії [27, с. 36-41], гончарні ряди на ярмарку в Полтаві [26, с. 278; 30, с. 119], фрагменти експозицій глиняних виробів на виставках [26, с. 286; 30, с. 205]. Фото датовані 1893, 1894 або 1903 роками. Нині вони є джерелом наукових знань для керамологів, етнологів, краєзнавців.

Співукладач мистецьких альбомів. 1883 року Іван Зарецький підготував до друку ілюстративну частину альбому «Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства» (1883, автор дослідження Анастасій Зайкевич) [23]. Упродовж 1912–1913 років він підготував вступну статтю, анотації, малюнки, фотознімки, кальки до оригінал-макетів альбому «Гончарные изделия» – земського видання із серії «Украинское народное творчество» [34]. За рік до цієї події світ побачив альбом «Древоделіє» із цієї ж серії.



Підсумовуючи отриману із відомих досі архівних та літературних джерел інформацію, можемо стверджувати, що Іван Зарецький був першим українським керамологом, який спрямовував свою діяльність на вивчення, розвиток, збереження і популяризацію



українського гончарства. Музеолог, етнолог, археолог, етнопедагог, фотограф, художник, технолог. Яку б роботу Іван Зарецький не виконував, всюди його увагу привертало гончарство як явище матеріальної та духовної культури людського суспільства. Він досліджував і археологічні культури й етнографічну кераміку, з'ясовував умови побутування гончарного промислу й впливав на якість глиняних виробів та асортиментний склад кустарної продукції через діяльність гончарної навчальної майстерні та лабораторні експерименти із поливами, ангобами і формувальними масами. До нашого часу науковці послуговуються його монографією про гончарство Полтавської губернії, а в якості ілюстрацій до своїх наукових досліджень використовують фотографії, зроблені Іваном Зарецьким наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Беззаперечно, керамологічна діяльність цього науковця потребує комплексного вивчення, адже її результат відіграв суттєву роль в утвердженні української керамології.

### *Джерела та література*

1. Вальчак С. Б., Фирсов К. Б. Коллекции из раскопок И. А. Зарецкого в собрании ГИМ. *Проблеми історії та археології України*: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-річчю Незалежності України (Харків, 16-18 травня 2001). Харків: Харківський національний університет імені Василя Каразіна; Харківське обласне історико-археологічне товариство, 2001. С. 44–45.
2. Варвянська Т. В., Супруненко О. Б. Розрита Могила. Полтава: Видавничий центр «Археологія», 1996. 48 с.
3. Визір Н. Іван Зарецький – дослідник і збирач традиційної опішнянської кераміки. *Етнічна історія народів Європи*: зб. наук. праць. Випуск 32. К.: УНІСЕРВ, 2010. С. 28–32.
4. Визір Н. Керамологічна діяльність Івана Зарецького в Російському етнографічному музеї. *Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства*. К.: Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 2010. Випуск 10 (13). С. 151–157.
5. Визір Н. Персоналії української керамології: Іван Антонович Зарецький. *Народознавчі зошити*. 2012. № 3. С. 544–551.
6. Визір Наталія. Провісник української керамології. *Опішнянська мальована миска другої половини ХІХ – початку ХХ століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі)* / Автор-упорядник Олесь Пошивайло, художник Юрко Пошивайло, фотограф Тарас Пошивайло. Опішне: Українське Народознавство, 2010. 632 с.; іл. (Видавничий проект «Шедеври українського гончарства»; академічна керамологічна серія «Гончарна спадщина України ХVІІ–ХХ століть», книга 1). С. 34–49.
7. Визір Наталія. Унікальна чумацька ікона в колекції Івана Зарецького. *Чумацький шлях*. 2011. №3. С. 22.
8. Выставкина Н.М. И.А. Зарецкий – сотрудник Оренбургского музея. *Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины* : тезисы докладов и сообщений. Полтава : Полтавский краеведческий музей, 1989. С. 116–118.

9. Выставкина Н.М. Из переписки И.А. Зарецкого. *Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини*: Третій обласний науково-практичний семінар. Квітень, 1990.: Тези доповідей. С. 47–49.
10. Гончарная мастерская Полтавского губернского земства в м. Опошне, Зеньковского уезда. *Образцовые мастерские Полтавского губернского земства: приложение к отчёту Полтавской Губернской Земской Управы за 1895 год*. Полтава : Типография Л. Фришберга, 1896. С. 31–50.
11. Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии. Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1894. 3 нен., II, 126, XXIII, VI, II с.
12. И. Д. Областной съезд деятелей по кустарной промышленности в г. Полтаве / Д. И. Хуторянин. 1901. № 45. С. 742–743.
13. Карпова Ольга. Иван Зарецкий и Российский этнографический музей. *Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі)* Автор-упорядник Олесь Пошивайло, художник Юрко Пошивайло, фотограф Тарас Пошивайло. Опішне: Українське Народознавство, 2010. 632 с.; іл. (Видавничий проект «Шедеври українського гончарства»; академічна керамологічна серія «Гончарна спадщина України XVII–XX століть», книга 1). С. 26–33.
14. Клименко Олена Олександрівна. Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах) : *дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства* / Олена Олександрівна Клименко. К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, 1995. 189 арк. [Рукопис]. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 36/1.189 арк.
15. Ковпаненко Г.Т. Племена скіфського часу на Ворсклі. К.: Наукова думка, 1967. 188 с.
16. Кулатова И.Н., Супруненко А.Б. И.А. Зарецкий – первый исследователь памятников скифского времени Поворскля. *Киммерийцы и скифы. Тезисы II Международной конференции, посвященной памяти А.И. Тереножкина, 25-28 мая 1992 года*. Мелитополь: Институт археологии АН Украины, 1992. С. 48–49.
17. Кулатова І., Супруненко О. Археологічна тематика в діяльності Полтавської вченої архівної комісії. *Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської вченої архівної комісії*. Полтава, 1993. С. 37–47.
18. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Археологічні дослідження І. А. Зарецького в Полтаві. *Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини*: Третій обласний науково-практичний семінар. Квітень, 1990. Тези доповідей. С. 41–47.
19. Кулатова І.М. Кургани скіфського часу в ур. Лапівщина у Поворсклі (за дослідженнями І.А. Зарецького 1888 р.). АЛЛУ. 1998. №. 1/2 (3/4). С. 26–28.
20. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Археологічні дослідження І.А. Зарецького на Полтавщині. *Археологія*. 2014. №2. С. 121–129.
21. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Археологія в діяльності Полтавської вченої архівної комісії. *Археологія*. 1995. №2. С. 122–129.
22. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Краєзнавча діяльність І.А. Зарецького. *IV Респ. Наук. Конф. З історичного краєзнавства*. К., 1989. С. 73–74.
23. Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства. *Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник*. 1999. Випуск 4. С. 513–534.

24. Музиченко Ярослава. Українські етнокультурні цінності в колекціях російських наукових установ. *Народна творчість та етнографія*. 2002. № 4. С. 91–99.
25. Овчаренко Л.М. Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня у 1894–1899 роках. *Історична пам'ять : науковий збірник*. Полтава : видання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, 2015. Вип. 33. С. 86–97.
26. Овчаренко Людмила. Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941). *Опішне : Українське Народознавство*, 2017. (Академічна керамологічна серія «Гончарні школи України», випуск 3). 1296 с., іл. С. 274–297.
27. Опішнянська мальована миска другої половини ХІХ – початку ХХ століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі). Автор-упорядник Олесь Пошивайло, художник Юрко Пошивайло, фотограф Тарас Пошивайло. *Опішне: Українське Народознавство*, 2010. 632 с.; іл. (Видавничий проект «Шедеври українського гончарства»; академічна керамологічна серія «Гончарна спадщина України ХVІІ–ХХ століть», книга 1).
28. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины ХVІІІ века. Полтава: Типо-литография преемников Дохмана, 1912. С. 234–236.
29. Пошивайло О. З досвіду роботи по підтримці й розвитку гончарства Опішні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. *Опішня: видання Музею гончарства в Опішні*, 1989. 64 с.
30. Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. К.: Молодь, 1993. 408 с. : іл.
31. Пошивайло О. Українська академічна керамологія ХХІ сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. Книга 1 (2001–2005). *Опішне: Українське Народознавство*, 2007. 776 с.
32. Супруненко О. Літературні світлини І. Зарецького. *Криниця*. Полтава, 1993. № 5-6. С. 76–79.
33. Супруненко О. Іван Зарецький – археолог і музейний працівник. *Народне мистецтво Полтавщини: тези наукових доповідей і повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 70-річчю Полтавського художнього музею*, 1-2 червня 1989 року. Полтава: Полтавський художній музей, 1989. С. 59–65.
34. *Украинское народное творчество*. Серия VI. Гончарные изделия. Выпуск 1-й. Типы украинской гончарной посуды. Полтава: Издание Кустарного склада Полтавского губернского земства, 1913. 28 с.
35. Ханко В. М. Зарецький Іван Антонович. ЕСУ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень, 2010. Т.10. С. 319.
36. Ханко В. М. Зарецький Іван Антонович. Полтавіка: Полтавська енциклопедія. Полтава «АСМІ», 2015. Том 9: Образотворче і декоративне мистецтво. Книга 1: А-Л. С. 467–468.
37. Ханко В. Гончарство Полтавщини. *Народне мистецтво*. 1998. № 1-2. С. 46–47.
38. Ханко В. Енциклопедія мистецтва Полтавщини. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. Том перший. С. 315–317.